

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 381-404

BATUM ULEMASINDAN HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ
Hüseyin Hüsnü Efendi, a Scholar from Batumi

Nurullah AYDENİZ

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-Posta:
nurullah.aydeniz@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0297-4717

Mehmet Fatih YALÇIN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-Posta:
fatih.yalcin@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3685-2988

Enes VELİ

Öğr. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-Posta:
enes.veli@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7827-8617

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 22.02.2024
Kabul Tarihi / Accepted: 04.06.2024
Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024
Cilt / Volume: 11
Sayı / Issue: 1
Sayfa / Pages: 381-404

Atıf / Cite as: Aydeniz, Nurullah, Yalçın, Mehmet Fatih, Veli, Enes. "Batum Ulemasından Hüseyin Hüsnü Efendi" (Hüseyin Hüsnü Efendi, a Scholar from Batumi). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 381-404. DOI: 10.17859/pauifd.1441471

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 381-404
BATUM ULEMASINDAN HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ

Nurullah AYDENİZ*
Mehmet Fatih YALÇIN**
Enes VELİ***

Öz

16. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren Batum ve çevresi, padişahların bölgenin önde gelenlerine gönderdikleri İslam'a davet mektuplarıyla Müslümanlaşma sürecine girdi ve bu süreç 19. yüzyıla gelindiğinde büyük oranda tamamlandı. Diğer Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi cami, mescit, medrese ve mekteplerle İslam kimliğine bürünen Batum ve çevresi, 93 harbi sonrasında kaybedildi ve Rus yönetimine terk edildi. İlgili tarihten sonra Rus hâkimiyetinde yaşamak istemeyen bölge Müslümanlarının büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç etti. On binlerle ifade edilen bu göçmen kitlesi içerisinde din adamları ve öğrenciler de mevcuttu ki onlardan biri de Hüseyin Hüsnü Efendi'dir (öl. 1932). Bu çalışmada Hüseyin Hüsnü Efendi, öğrencilerinden eski Geyve Müftüsü Hüseyin Sözdinleyen'e verdiği icâzetnâme üzerinden konu edilmektedir. Çalışmaya kaynaklık eden söz konusu icâzetnâme Sözdinleyen'in torunlarından tıp doktoru İlknur Poyraz'dan temin edilmiştir. Literatür taraması ve doküman analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilen çalışma ile Hüseyin Hüsnü Efendi literatüre kazandırılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi, Eğitim Hayatı, Görevleri, İcâzetnâme.

Hüseyin Hüsnü Efendi, a Scholar from Batumi

Abstract

Beginning in the early 16th century, Batumi and its surroundings came under Ottoman rule and began the process of Islamization with the letters of invitation to Islam sent by the sultans to the leaders of the region, and this process was largely completed by the 19th century. As in other Ottoman regions, Batumi and its surroundings, which were transformed into an Islamic identity with mosques, masjids, madrasahs and schools, were lost after the 93 War and left to Russian rule. After that date, the vast majority of the Muslims of the region who did not want to live under Russian rule migrated to Anatolia. Among this mass of immigrants, which was expressed in tens of thousands, there were also clergymen and students, one of whom was Hüseyin Hüsnü Efendi (d. 1932). This study discusses Hüseyin Hüsnü Efendi through the ijâzatnâme he gave to one of his students, former Geyve Mufti Hüseyin Sözdinleyen. This ijâzatnâme, which is the source of the study, was obtained from one of Sözdinleyen's grandchildren, physician İlknur Poyraz. The study, which was carried out using literature review and document analysis techniques, aimed to bring Hüseyin Hüsnü Efendi to the literature.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-Posta: nurullah.aydeniz@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0297-4717

** Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-Posta: fatih.yalcin@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3685-2988

*** Öğr. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, E-Posta: enes.veli@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7827-8617

Key Words: Religious Education, Hüseyin Hüsnü Efendi of Batumi, His Educational Background, His Assignments, İjâzatnâma.

Structured Abstract

Beginning in the early 16th century, Batumi and its surroundings came under Ottoman rule and began the process of Islamization with the letters of invitation to Islam sent by the sultans to the leaders of the region, and this process was largely completed by the 19th century. As in other Ottoman regions, Batumi and its surroundings, which were transformed into an Islamic identity with mosques, masjids, madrasahs and schools, were lost after the 93 War and left to Russian rule. After that date, the vast majority of the Muslims of the region who did not want to live under Russian rule migrated to Anatolia. Among this mass of immigrants, which was expressed in tens of thousands, there were also clergymen and students, one of whom was Hüseyin Hüsnü Efendi. In this study, Hüseyin Hüsnü Efendi is discussed through the ijazatnama he gave to one of his students, former Geyve Mufti Hüseyin Sözdinleyen. This ijazatnama, which is the source of the study, was obtained from one of Sözdinleyen's grandchildren, physician İlknur Poyraz. The study, which was carried out using literature review and document analysis techniques, aimed to bring Hüseyin Hüsnü Efendi to the literature. Hüseyin Hüsnü Efendi was born in 1870 in the Acara-yi Ulyâ district of Batumi as the son of Mehmed and Havva. Hüseyin Hüsnü Efendi received his first education from his father Mehmed Efendi and then studied grammar and syntax at Behçet Efendi. In 1889, he went to Istanbul and enrolled in the Bahr-i Sefid Tetimme-i Sâlis Madrasah in Fatih. After about ten years of madrasah education, he received an ijazatnama from İdris Sitki Efendi of Týnova. In 1902, Hüseyin Hüsnü Efendi was successful in the ruûs exam and was appointed as a lecturer at Fatih Mosque in 1908. As a result of his education there, he gave an ijâzatnâma to one of his students, Hüseyin Sözdinleyen, the former mufti of Geyve. On May 4, 1914, he was appointed as the mufti of Iznik in the same year. After serving as mufti for four years, he was appointed as the Fatwahana Registrar and library guard in 1918. Shortly afterwards, in 1919, he was appointed as the Director of the Kelam Branch of the Süleymaniye Madrasah, a position he held until his death in 1932. Hüseyin Hüsnü Efendi was one of the most prominent scholars of his time. The most important data that reveals this aspect of him is his participation as an interlocutor in the huzur lesson. In 1922, Hüseyin Hüsnü Efendi participated in the sixth session of the last huzur lesson of the Ottoman history with the last Caliph Abdülmecid Efendi. Hüseyin Hüsnü Efendi was also a person whose value judgments were shaped by the principles of Islamic faith. This is best seen in his thoughts and advice on knowledge. According to Hüseyin Hüsnü Efendi, who based his evaluations about knowledge on verses and hadiths, knowledge is both a virtue and the highest of virtues. According to him, knowledge is also the source of other virtues. On the other hand, he considers ignorance, in the sense of the absence of knowledge, as the source of all kinds of disgrace and believes that knowledge is the determinant of superiority among people. The advice he gives in his ijazatnama is based on Islamic teachings. In this context, obedience to Allah and piety are his priorities. As a requirement of taqwa, Hüseyin Hüsnü Efendi recommends avoiding all sins without making any distinction between big and small, and advises believers to have goodwill towards each other. As a requirement of this, he considers it necessary to stay away from bad feelings and thoughts towards believers, but also advises them to be each other's prayers. Hüseyin Hüsnü Efendi died in 1932 and his grave is in Sakızağacı Martyrdom.

GİRİŞ

Günümüzde Gürcistan'ın kuzey tarafında bulunan Acara bölgesinin başkenti konumunda bulunan Batum, yağmuruyla meşhur önemli bir liman kentidir. Bölgenin ticarete elverişli emtiya sahip olması dolayısıyla olsa gerek M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllar arasından itibaren farklı devletlerin hâkimiyetinde kaldığı görülmektedir.¹ Hz. Ömer dönemi (634-644) sonlarına doğru bölge Müslümanlar tarafından yönetilmeye başlandı ve bu süreç Emevîler (661-750) ve Abbâsîler (750-1258) döneminde de bir müddet daha devam etti.² 11 ve 12. yüzyıllarsa Selçuklu hâkimiyetinde olan Acara bölgesi, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılar tarafından yönetilmiştir.³ 17 ve 18. asırlarda Lazistan sancağı adıyla anılan bölgenin sınırları 12 Aralık 1861 tarihli bir belgeye göre Batum, Çürüksu, Acara-yı Ulya, Acara-yı Süfla, Başköy, Arhavi, Gönve, Hemşin, Atina, Livane ve Hopa'dan oluşmaktaydı.⁴

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında devlet ricâlinin çabalarıyla bölge nüfusunun tamamına yakınının İslamiyet'i kabul ettiği Acara'da camiler ve medreseler inşa edildi. Diğer Osmanlı beldelerinde olduğu gibi orada da müftüler, vaizler, imamlar, hatipler ve müderrisler görev yaptı. Yazı dilinin Türkçe olduğu bölgede diğer Osmanlı beldelerindeki gibi Arap alfabesi kullanıldı.⁵

Acara bölgesini içine alan Lazistan sancağındaki eğitim ve dini mabetlerle ilgili bilgiler Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarına ışık tutacak mahiyettedir. 1869 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde aktarıldığına göre Lazistan Sancağı'nda 433 cami, 143 mescit, 560 mektep ve 38 medrese bulunmaktaydı. Mekteplerde 12.735, medreselerde ise 851 talebe öğrenim görmekteydi. Bunlara ilave olarak 1870 tarihinde Batum'da bir Rüşdiye mektebi açıldı. Çok geçmeden 1875'te Batum'a bağlı bir köyde ikinci bir Rüşdiye mektebi daha açılarak modern eğitim kurumları bölgeye taşınmış oldu. Ancak 1870 yılından sonra cami ve medrese sayılarında olduğu gibi mektep ve medreselerde eğitim alan öğrenci sayılarında da ciddi düşüşler oldu.⁶ Bunun da en önemli sebebi Osmanlı Rus Savaşıydı.⁷ 93 Harbi olarak bilinen 1877-

¹ Geniş bilgi için bk. İdris Bostan, "Batum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/ 210-211; Mustafa Aydın, "Acara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 1/31-32; Süleyman Uludağ, "Acara (Bölgede İslâmiyet)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/32-34.

² Nebi Gümüş, *Gürcistan'da Müslümanlar ve Sorunları* (Rize: STS Yayınları, 2012), 40.

³ Bostan, "Batum", 210-211.

⁴ Mehmet Çetinkaya, "Kafkasya'dan Lazistan Sancağı'na Göçler (1864- 1867)", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6/10 (Haziran 2023), 77-78.

⁵ Süleyman Uludağ, "Acara (Bölgede İslâmiyet)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/32-34.

⁶ Burcu Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, (Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63-68.

⁷ Zehra Arslan, "Batum Göçmenleri (1914-1930)", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)* 71 (Güz 2014), 44; Mustafa Sarı, *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 43.

1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Batum, Lazistan sancağının merkezi olma vasfını kaybetti ve Rusya'ya terk edildi.⁸ Sonraki süreçte Lazistan Sancağı'nın merkezi Rize olarak belirlendi.⁹

Bölgenin kaybedilmesinden sonra yoğun bir göç dalgası başladı. Resmî kayıtlarda 1876-1896 tarihleri arasında kaybedilen topraklardan Osmanlı'ya gelen göçmenlerin sayısı 845.681 olarak belirtilmektedir.¹⁰ İlgili tarihler aralığında gelen göçmenlerin önemli bir kısmı Batum ve çevresindedir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından sonra Batum ve çevresinden 40.000 civarında göçmen geldiği ve yine aynı tarihlerde 60.000-70.000 kadarının da göç etmeye istekli olduğu belirtilmektedir.¹¹ Aynı dönemde Batum ve çevresinden göç edenlerin sayısı kalanlardan fazla idi. Gelen göçmenlerin Anadolu'da yerleştirildikleri yerler ise Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Tokat, Sinop, Yalova, Adapazarı, Düzce, Bursa, Balıkesir ve Artvin'di.¹²

Göçlerle gelenler arasında elbette öğrenciler ve ulemâ da vardı. Batum ve çevresinden gelen din adamları ile ilgili yapılmış birkaç çalışma mevcuttur. Bunlar Burcu Akça Eyiler tarafından hazırlanan '20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)¹³ ile Orhan Eker tarafından hazırlanan 'Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri'¹⁴ adlı yüksek lisans çalışmalarıdır. Tez çalışmasını yapan adı geçen isimlerin danışmanlarıyla birlikte ve hazırladıkları tezden hareketle yayınladıkları makaleler de vardır. Bu bağlamda Erdem Yavuz ve Burcu Akça'nın 'Son Dönem Batum Uleması'¹⁵ ve '93 Harbi Sonrası Osmanlı Devleti Sınırları Dâhiline Göç Eden Batum Uleması'¹⁶ adlı makaleleri burada zikredilebilir. Benzer şekilde Abdullah Bay ve Orhan Eker'in 'Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı

⁸ Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40 (2009), 338; Bostan, "Batum", 210-211; İdris Bostan, "Rize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/147-151.

⁹ Abdurrahman Okuyan, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde(1875-1900) Trabzon*(Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2003), 197; Bostan, "Rize", 147-151.

¹⁰ Yunus Koç, "Nüfus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/ 294-299.

¹¹ Nedim İpek, "Kafkaslar'lan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, (1991), 97, 105, 111-113.

¹² Uludağ, "Acara (Bölgede İslâmiyet)", Ek-1/32-34.

¹³ Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)* (Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹⁴ Orhan Eker, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹⁵ Erdem Yavuz - Burcu Akça, "Son Dönem Batum Uleması". *Social Sciences Studies Journal*, 4/16 (2018), 1150-1157.

¹⁶ Erdem Yavuz - Burcu Akça Eyiler, "93 Harbi Sonrası Osmanlı Devleti Sınırları Dâhiline Göç Eden Batum Uleması". *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6/47 (2019), 4280-4291.

Âlimleri'¹⁷ başlıklı makale çalışması hatırlanması gereken yayınlar arasındadır. Her ne kadar direkt din adamlarını konu edinmese dahi Murat Kasap'ın 'Osmanlı Gürcüleri'¹⁸ adlı eseri de çalışmamız açısından önemlidir.

Bu çalışmada Batum kökenli ulemâdan Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hayatı, verdiği bir icâzetnâme üzerinden konu edilmektedir. Çalışmanın en önemli kaynağı öğrencilerinden eski Geyve Müftüsü Hüseyin Sözdinleyen'e verdiği icâzetnâmedir. Söz konusu icâzetnâme öğrencisi Hüseyin Sözdinleyen'in torunlarından tıp doktoru İlknur Poyraz'dan temin edilmiştir. Daha önce öğrencisi Sözdinleyen'le ilgili olarak tarafımızdan bir çalışma yapılmıştı.¹⁹ Ancak o çalışmadaki en önemli kaynak Diyanet İşleri Başkanlığı Sicil Arşivi'nde bulunan Sözdinleyen'e ait 1923,1428 numaralı dosyadır. Orada Sözdinleyen'in Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi'den icâzetnâme aldığı mevcut belgelerden anlaşılmaktadır ve icâzetnâmede nasihat içeren kısımlar belgelere konu edilmektedir. Fakat icâzetnâmenin tam metni yukarıda da ifade edildiği gibi daha sonra Sözdinleyen'in torunlarından İlknur Poyraz'dan temin edilmiştir.

Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi'ye yer veren iki çalışma vardır. Bunlardan biri Murat Kasap'ın *Osmanlı Gürcüleri*²⁰ adlı kitabıdır. Diğeri ise Burcu Akça Eyiler tarafından hazırlanan *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*²¹ adlı yüksek lisans tezidir. Adı geçen isimler tarafından hazırlanan çalışmalarda Hüseyin Hüsnü Efendi'ye kısaca yer verilmektedir. Bu çalışma ise bizzat Hüseyin Hüsnü Efendi'nin kaleme aldığı icâzetnâme üzerinden hazırlandığı için ona dair daha fazla malumat içermektedir. İcâzetnâmede hem ailesine hem hocalarına dair bilgiler paylaşmakla birlikte ilmin kıymetine dair görüşlerine ve nasihatlerine yer vermesi çalışmamızı diğerlerinden ayırtmaktadır. Literatür taraması ve döküman analizi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada icâzetnâme ve ilgili diğer çalışmalar üzerinden Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hayatı konu edildiği gibi verdiği icâzetnâme Arapça ve Türkçe olarak neşredilecektir. Çalışmanın bu yönüyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Ailesi ve Eğitim Hayatı

Hüseyin Hüsnü Efendi, icâzetnâmede kendisini Batumlu Süleyman'ın oğlu Alişan'ın oğlu Mehmed'in oğlu Hüseyin Hüsnü olarak tanıtmaktadır. Yani babası Mehmed'e ilave olarak geriye doğru iki dedesinin ismine de yer vermektedir. Vermiş olduğu bu bilgilerle yetinen Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Batum'un hangi kazasının hangi köyünde ne zaman doğduğu ile ilgili bilgiye ise Murat Kasap'ın eserinde

¹⁷ Abdullah Bay - Orhan Eker, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2018), 83-114.

¹⁸ Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri* (İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları), 2010.

¹⁹ Nurullah Aydeniz, "Medresetü'l-Kudât Mezunu Bir Müftü ve İcâzetnâmesi", *Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar)*, ed. Mahmut Zengin vd. (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2021), 425-444.

²⁰ Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274.

²¹ Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, 111-113.

rastlamaktayız. Aktardığına göre Hüseyin Hüsnü Efendi 1870 yılında Batum'un Acara-yı Ulyâ (Zemo Acara) kazasının Jabnidzeebi köyünde doğdu. Babasının ismi olarak ise Bayraktaroğlu Mehmed Efendi bilgisini paylaşmaktadır.²² Benzer bilgilerle birlikte annesinin adının Havva olduğunu meşihat arşivlerine dayanarak Burcu Akça Eyiler hazırladığı tezde ifade etmektedir.²³

İcâzetnâmede aktardıklarına bakılacak olursa Hüseyin Hüsnü Efendi, ilk eğitimini babasından aldı. Feyzinin kaynağı olarak ifade ettiği babasından aldığı eğitim hakkında biraz Kur'an ve birkaç cüz okuduğunu söylemekle yetinmektedir. Bunun dışında babasından aldığı herhangi bir ders ve eğitimden bahsetmemektedir. Hüseyin Hüsnü Efendi, eğitim aldığı ikinci kişi olarak Behçet Efendi ismine yer vermektedir. Kasabasının bahçıvanı, fazilet sahibi ve ilmi ile âmil bir müderris olarak tanımladığı Behçet Efendi'de sarf ve biraz da nahiv okuduğunu ifade etmektedir. Ancak Behçet Efendi'nin bulunduğu kasaba hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. İstanbul'a gitmeden eğitim aldığı hocası olarak zikrettiği Behçet Efendi'nin kendi köyü ya da yakın bir kasabada müderris olarak görev yaptığı kuvvetli bir ihtimal olarak söylenebilir. Hüseyin Hüsnü Efendi, daha sonra rahmani bir yönlendirme ile İstanbul'a gittiğini, orada fazilet sahibi, kâmil ve müdekkik olarak tanımladığı hocası Tırnovalı İdris Sıtkı Efendi'den nahiv ilmini okuyup tamamladığını ve icâzet aldığını beyan etmektedir. Hüseyin Hüsnü Efendi, hocaları ve onlardan aldığı eğitim hakkında daha fazla malumat vermemektedir. Sonrasında aktardığı bilgiler ise Tırnovalı İdris Sıtkı Efendi'nin hocaları hakkındadır ve bu bir silsile halinde geriye doğru gitmektedir ki icâzetnâmelerin en önemli özelliklerinden biri de budur.

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hangi tarihte İstanbul'a gittiği ile ilgili bilgiler yıl farklı olmakla birlikte gerek Kasap'ın gerekse Eyiler'in çalışmalarında bulunmaktadır. Eyiler'in aktardığına göre Hüseyin Hüsnü Efendi 1889 tarihinde İstanbul'a giderek Fatih'te bulunan Bahri-Sefîd Tetimme-i Sâlis (Saire) Medresesine kaydoldu ve orada on yılı aşan bir süre eğitim aldıktan sonra hocası İdris Sıtkı Efendi'den icâzetnâme almaya muvaffak oldu.²⁴ Kasap'ın vermiş olduğu bilgiler ise onun 1890'da İstanbul'a gittiği ve 1900'de hocasından icâzetnâme aldığı yönündedir.²⁵ Tarihlerde farklılık olsa da kesin olan şudur ki Hüseyin Hüsnü Efendi asıl eğitimini İstanbul'da Tırnovalı İdris Sıtkı Efendi'den almıştır ve onun icâzetli öğrencilerinden biridir.

2. Üstlendiği Görevler ve Son Huzur Dersine Muhatap Olarak Katılması

Hüseyin Hüsnü Efendi, hocası İdris Sıtkı Efendi'den icâzetnâme aldıktan bir yıl sonra 1902'de yapılan ruûs imtihanında başarılı bulundu.²⁶ Bu imtihandan yaklaşık

²² Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274.

²³ Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, 111-113.

²⁴ Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, 111-113.

²⁵ Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274.

²⁶ Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274; Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, 111-113.

altı yıl sonra 1908'de 95 kuruş maaşla Fatih Camii'nde dersiâm olarak görevlendirildi. Orada sabah ve akşam olmak üzere öğrencilere ders verdi.²⁷ Verdiği dersler sonucunda başarılı bulunduğu ve icâzet vermeyi gerekli gördüğü öğrencilerinden biri, yaklaşık yarım asır Geyve müftüsü olarak görev yapmış olan Hüseyin Sözdinleyen'dir.²⁸ Verdiği icâzetnâmede taltif ettiği öğrencisi Hüseyin Sözdinleyen'in uzun yıllar kendi ilim meclisine geldiğini, nihayetinde kemale erdiğini belirttikten sonra ona icâzet vermesinin önerildiğini ifade etmektedir. Hangi dersleri verdiği ve hangi kitapları okuttuğu hakkında malumat vermemektedir. Müfessirlerin yazdığı veciz tefsirler ve kalem erbabının yazdığı şâmil ve muhit eserleri mütaalaa edip onlardan istifade etmesi için umumi bir icâzet verdiğini dile getirmekle yetinmektedir. İlgili yerde yaptığı açıklama şöyledir:

“O üstadlardan biri de kardeşimiz değerli, âlim, zeki, kıvrak zekâlı, dâhî, güzel konuşan, edîb, şefkatli, güzel ve canlı bir tabiata ve eleştirel ve güçlü bir zihne sahip ve doğru karar sahibi, Allah'ın rızasından başka bir şeye gönlünde yer vermeyen, bütün çabasını Allah'a yaklaşmaya hasreden, teorik ve pratik gücü nisbetinde ilmî kemâlât ile nefsinin kemâle çalışan dostumuz Hâfız Hüseyin Efendi İbn İbrâhim el-Geyvevî'dir.- Allah ona gizli ve açık lütûflarda bulunsun ve onu dileyip arzuladığı şeylere ulaştırsın. Evla ve hoş olan şeyleri ona her zaman (başında ve sonunda) nasip etsin- Bu ilim tutkunu âcizin meclisine uzun yıllar (ilim tahsil etmek için) geldi. Pek çok ilmin genel ve özel meselelerini öğrendi. İşin pîri olacak kadar naklî ve aklî ilimleri elde etti. İnce meseleleri konuşacak seviyeye geldi ve hatta uzmanı oldu. Hilali dolunay haline geldi. (başlangıçta ilimde bir hilal gibiydi sonra dolunay gibi tam ve yetkin hale geldi.) Her şeyi kıvamına ulaştırdı. İstihareden sonra benim icazet vermeye ehil olduğumu zannedip -Allah cc onun zannını doğru çıkarsın- benden icazet istedi. Ben de “keşke ve olabilir” kelimeleriyle çokça erteledikten ve şöyle böyle durumumun uygunsuzluğunu büyük bir mazeret olarak öne sürdükten sonra, tefsir imamlarının sultanlarının yazdığı özlü veya geniş tefsirleri, kalem erbabının üstadlarının yazdığı kapsamlı ve büyük eserleri içeren afli kitapları mütalaa etme ve suyu bol derin kuyulara girme konusunda ona umumî icazet verdim. Bu eserlerden yapılan alıntıların faydasını ve rivayet ve dirayet ehlinin nazarında muteber olan şartlara uygun olarak kalem erbabının ve belâgat ehlinin kaleme aldığı bu eserleri ganimet bilenlerin elde edeceği feyizleri,

²⁷ Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, 111-113. Kasap ilave olarak onun muallim/müderres olarak da görev yaptığını ifade etmektedir. Bk. Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274.

²⁸ Aydeniz, “Medresetü'l-Kudât Mezunu Bir Müftü ve İcâzetnâmesi” 425-444.

işin başında veya sonunda kendisinden kaçışın olmadığı mukaddimelere başlamak gerektiğini nasihat olarak ona yazdım.”

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin öğrencisi Sözdinleyen'e icâzet verdiği tarih 4 Mayıs 1914'tür.²⁹ Aynı yıl içinde Hüseyin Hüsnü Efendi, İstanbul'dan ve dolayısıyla Fatih dersiâmlığından ayrıldı ve 400 kuruş maaşla İznik Müftülüğü görevine getirildi. Dört yıl orada görev yaptıktan sonra 1000 kuruş maaşla 1918 tarihinde Fetvahâne Mukayyit ve Hâfız-ı Kütüplüğü'ne tayin edildi. Bir yıl sonra da 1919'da 800 kuruş maaşla Süleymaniye Medresesi Kelam Şubesi Müdürlüğü'ne atandı. İlgili görevi vefat ettiği 1932 tarihine kadar sürdürdü.³⁰ Söz konusu görevi sürdürürken 1921-1922 yılında huzur derslerine muhatap olarak katıldı.³¹ Bu durum aslında Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ilmî yetkinliğini ve yaşadığı dönemde edindiği şöhreti ortaya koyan önemli bir veridir. Öncesinde birtakım örnekleri olsa da huzur derslerinin ilki 15-26 Mayıs 1759 tarihinde Ramazan ayında gerçekleştirilmiştir. Padişah III. Mustafa'nın daha sonraki ramazan aylarında da devam eden bu tefsir derslerine katılan âlimlerden dersi yapan, takrir eden ve anlatan âlime “mukarrir”, müzakereci durumda olan âlimlere de önceleri “talip” daha sonra da “muhatap” denilirdi.³² Başladığı 1759 yılından hilafetin kaldırıldığı 1924 yılına kadar 165 yıl devam eden bu tefsir yapılan huzur derslerine muhatap olarak katılan az sayıdaki kişiden biri de Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. 1922 yılı Ramazan ayında Dolmabahçe Sarayı'nda ve Halife Abdülmecid Efendi'nin huzurunda gerçekleşen son huzur dersinde Nahl suresine kadar gelinmiştir. Bu son huzur dersine İskilipli Mehmed Atıf, Debrelî Vildan Faik Efendi gibi dönemin önemli isimleri katılmıştır. Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi, bu son huzur dersinin altıncı oturumuna muhatap olarak katılmıştır.³³

3. İlim Hakkındaki Düşünceleri³⁴

²⁹ Aydeniz, “Medresetü'l-Kudât Mezunu Bir Müftü ve İcâzetnâmesi”, 434.

³⁰ Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, 111-113; Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274.

³¹ Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, 274.

³² Mehmet İpşirli, “Huzur Dersleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18/441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1998; Arzu Atmaca, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 9-11; Rıdvan Kara, *Osmanlı'da Huzur Dersleri İçeriği: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 32.

³³ Fatih Akyüz, “İlim ve Siyasetin Bir Randevusu: Huzur Dersleri”, *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi* 6 (2010), 102-107.

³⁴ Bu ve sonraki başlıktaki yorumlar icazetnameye dayalıdır. Bu icâzetnâmenin de şablon olarak nitelendirilebilecek şekilde yaklaşık %85lik kısmı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hocalarından biri olan Recep Rüşdi Efendi'nin Zağra-i Atıklı Hâfız Ahmet oğlu İsmail Hakkı için yazdığı icâzetnâme ile aynı olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. [Bk. Enver Beşinci Koleksiyonu, Eğitim Tarihimizden İcazetname ve Şehadetnameler Sergisi, İbn Haldun Üniversitesi, 22-25, <https://www.icazettendiplomaya.com/sergi-katalog.pdf> (15.02.2024)]. İlimin ve isnâdın fazileti ile bazı tavsiyeler içeren bu bölümler Recep Rüşdî Efendî'ye ait olması

Allah'a hamd ve resulüne salâtü selam ile icâzetnâmeyle başlayan Hüseyin Hüsnü Efendi, ilme ve onun faziletine dair görüşlerini birçok âyet ve hadise atıfta bulunarak dile getirmektedir. İlmi hem bir fazilet hem de faziletlerin en üstünü olarak tanımlamaktadır. Ona göre fazilet sahibi kişilerin üstünlüğü ilimden gelmektedir. Öyle ki ilim sayesinde insan meleklerin de üstünde yer alır. Zira insan ancak ilimle kıymetlenir. Hüseyin Hüsnü Efendi, her türlü rezaletin anası olarak cehaleti işaret ettiği gibi her türlü faziletin kaynağı olarak da ilmi göstermektedir. Yukarıda onun ilme dair görüşlerinin âyet ve hadis kaynaklı olduğu belirtilmiştir. İcâzetnâmede insanın meleklerle ilimle üstün geldiğini ifade ederken dayandığı kaynak 'Allah Âdem'e isimleri öğretti.'³⁵ mealindeki ayettir. İlmin faziletini ifade etmek için 'Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiştir.'³⁶ anlamındaki âyeti yeterli gören Hüseyin Hüsnü Efendi, 'Bilmediğin şeyi sana öğretti.'³⁷ ve 'Allah'ın sana olan ihsanı çok büyüktür.'³⁸ mealindeki âyetlerin ilmin şanını yücelttiği kanaatindedir.

Hüseyin Hüsnü Efendi, ilmi en büyük iyilik olarak da tanımlamaktadır. Bununla birlikte ilmi nebiler mirası olarak da görmektedir. Buna binaen âlimlerin ve fakihlerin peygamberlerin varisleri olduğunu ifade etmektedir. İlmin ve ona sahip olmak isteyenin yüceliğini vurgulamak için birçok hadise de atıfta bulunmaktadır. 'Kim ilim elde etmek istediği bir yola girerse Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır'³⁹ ve 'âlimin abide üstünlüğü ayın yıldızlara olan üstünlüğü gibidir'⁴⁰ hadisleri bunlardan sadece ikisidir. 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'⁴¹, 'Allah sizden iman edenleri ve ilim sahiplerini derecelerle yüceltir.'⁴² âyetlerini de ilmin yüceliği bağlamında konu edinmektedir.

İlmin taşıdığı kıymetin yağmurlar gibi her bölgede yayıldığını ifade ederek aslında tüm insanlık için taşıdığı değeri vurgulamış ve ariflerin onunla tanındığını, cahillerin cehaletten onunla kurtulduğunu beyan etmiştir. İlim tahsil etmek için pek çok sebep olduğunu söyleyen Hüseyin Hüsnü Efendi, bunun için de doğru düşünmeyi engelleyen afetlerden arınmış akliselim gerektiğine inanmaktadır. Zira akıl evham bağlarından kurtulmamış olabilir ki bu durumda evhamların aklı hataya sürükleyebileceğini iddia etmektedir. Bu kaygıdan hareketle dini ilimlerdeki semiyât bahislerinde sadece akla dayalı konuşulamayacağını düşünmektedir.

ve hatta onun da şablon olarak başkasından alma ihtimaline rağmen alıntılması sebebiyle Hüseyin Hüsnü Efendi'nin de görüşleri olarak kabul edilmiştir.

³⁵ el-Bakara 2/31.

³⁶ el-Bakara 2/269.

³⁷ en-Nisâ 4/113

³⁸ el-İsrâ 17/87.

³⁹ Müslim, Zikr, 38-39.

⁴⁰ Tirmizî, İlim, 19.

⁴¹ ez-Zümer 39/9.

⁴² el-Mücâdele 59/11.

4. Nasihat ve Beklentileri

İcâzetnâmede kendisini “aciz ve muhtaç zat” olarak tanımlayan ve tevazu gösteren Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi’nin öğrencisine ilk tavsiyesi Allah’a itaat ve takvadır. Bununla birlikte büyük küçük demeden tüm günahlardan uzak durmak, ahlak ve salih amelden ayrılmamak onun üzerinde durduğu hususlardır. Öğrencisinden dualarında kendisine yer vermesini isteyen Batumlu Hüseyin Hüsnü Efendi’nin en önemli duasını ise iman edenlerin bağışlanması ve iman edenlere karşı kötü duygu ve düşüncenin kalplerde yer almamasıdır. İcâzetnâmenin son kısmını teşkil eden ilgili yerde Hüseyin Hüsnü Efendi şu satırlara yer vermiştir:

“Değerli kardeşim, dostum! Sana gizli ve açık hallerde Allah’a itaat etmeyi ve ona karşı takvadan sonra tavsiyem, nasihatim şudur: Bize hayır duada bulunmayı unutma. Yanındaki ilmin sultanların bayraklarından daha yükseklerde olsun. Talebelerin oğullar ve kızlardan daha sevimli olsun. Zira dünya malı kemalin peşinden koşar. Tüm fani dünya süsleri irfanın yanında sönük kalır. İbadetlerle Allah’a yaklaşman bereket vesilesidir. Küçük büyük demeden her türlü günahlardan sakınman en küçük ilmi meseleleri bile ezberlemende sana yardımcı olur. Ahlak ve salih amellerden ayrılma ve amele devam et ki emeline ulaşasın. İşte bunlar nasihat verecek biri olmasam da benim sana tavsiyelerimdir. “Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır.”⁴³ Ben yapmadığım halde hayrı sana emrettim. Doğru olmadığım halde sana doğru ol demem ne mana ifade eder ki. Allah beni ve seni ilmiyle âmil olan âlimlerden eylesin, bizi salihler zümresinde haşr eylesin. “Ey rabbimiz, bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”⁴⁴ “Mutlak izzet sahibi olan rabbim, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun! Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun.”

SONUÇ

Osmanlı’nın asırlar boyu hâkim olduğu coğrafyalardan biri olan Acara, 16. yüzyıl sonlarından itibaren İslamlaşma sürecine girmiş ve bu süreç 19. yüzyıla varıldığında büyük oranda tamamlanmıştır. Diğer tüm Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi cami, mescit, medrese ve mekteplerle tam bir Osmanlı beldesi haline gelen Acara, 93 harbi sonrasında Rus yönetimine terk edilmiştir. İlgili tarihten sonra Müslüman nüfusun çoğunluğu bölgeden ayrılmış ve Anadolu’ya yönelmiştir. On

⁴³ et-Tûr 52/21.

⁴⁴ el-Haşr 59/10.

binlerle ifade edilen bu göçmen kitlesi içinde haliyle din adamları ve öğrenciler de vardı. Onlardan biri de Hüseyin Hüsnü Efendi'dir.

1870 yılında Batum'a bağlı Acara-yı Ulyâ kazasında dünyaya gelen Hüseyin Hüsnü Efendi, ilk eğitimini babası Mehmed Efendi'den aldıktan sonra Behçet Efendi'de sarf ve nahiv okudu. Ardından İstanbul'a yönelen Hüseyin Hüsnü Efendi, Fatih'te bulunan Bahr-i Sefid Tetimme-i Sâlis Medresesi'ne kaydoldu ve orada yaklaşık on yıl süren eğitimden sonra Tırnovalı İdris Sıtkı Efendi'den icâzetnâme almaya muvaffak oldu. Eğitimini tamamladıktan sonra girdiği ruûs imtihanında başarılı olan Hüseyin Hüsnü Efendi, 1908'de Fatih dersiâmı olarak görevlendirildi. 1914 yılında İznik müftüsü olarak tayin edilen Hüseyin Hüsnü Efendi, 1918 yılında Fetvahâne Mukayyit ve Hâfız-ı Kütüplüğü'ne getirildi. Çok geçmeden de 1919'da Süleymaniye Medresesi Kelam Şubesi müdürlüğüne atandı ve bu görevini vefat ettiği 1932 yılına kadar sürdürdü.

Doğup büyüdüğü topraklarda başladığı tahsil hayatını İstanbul'da devam ettiren ve daha sonra Fatih dersiâmı olarak öğrenci yetiştiren Hüseyin Hüsnü Efendi'yi ilme adanmış bir şahsiyet olarak tanımlamak yanlış olması gerektir. Hayatı bir bütün olarak ele alındığında ömrünün öğrenmek, öğretmek ve dini alanda hizmet etmekten ibaret olduğu görülmektedir.

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin düşünce ve değer dünyasını belirleyen İslam dinidir. Bunu hem ilim hakkındaki düşüncelerinde hem de nasihatlerinde görmek mümkündür. İlme dair görüşlerini açıklarken bütünüyle ayet ve hadislere dayanan Hüseyin Hüsnü Efendi, ilmi hem bir fazilet hem de faziletlerin en üstünü olarak ifade etmektedir. Öte yandan ilmi her türlü faziletin kaynağı olarak da nitelendirmektedir. Yani ona göre ilim başlı başına bir fazilet olduğu gibi diğer faziletlerin de kaynağıdır. Benzer şekilde her türlü rezaletin kaynağı olarak da cehaleti işaret etmekte ve insanlar arasındaki üstünlüğün ilme dayalı olarak belirlendiğini düşünmektedir.

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin nasihatlerine bakıldığında İslami öğretinin tek belirleyici olduğu hemen fark edilmektedir. Bu bağlamda onun ilk tavsiyesi Allah'a itaat ve takvadır. Takvanın gereği olarak da büyük küçük demeden tüm günahlardan uzak durmayı salık veren Hüseyin Hüsnü Efendi, iman sahiplerine karşı kötü duygu ve düşünceler taşımaktan kaçınmayı ve buna karşın onlar için duacı olmayı öğütlemektedir.

Hüseyin Hüsnü Efendi, yaşadığı dönemde ilmi ile öne çıkmış dikkate değer bir kişidir. Bunu ortaya koyan önemli bir veri padişahın katılımıyla Ramazan ayında gerçekleştirilen huzur derslerine muhatap olarak katılmasıdır. Son halife Abdülmecid Efendi'nin katılımı ile gerçekleştirilen Osmanlı tarihindeki son huzur dersinin altıncı oturumuna muhatap olarak katılan Hüseyin Hüsnü Efendi bu yönüyle de artık tarihi bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

- Akça Eyiler, Burcu. *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*. Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Akyüz, Fatih. "İlim ve Siyasetin Bir Randevusu: Huzur Dersleri". *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi* 6 (2010), 101-108.
- Arslan, Zehra "Batum Göçmenleri (1914-1930)", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)* 71 (Güz 2014), 43-64.
- Atmaca, Arzu. *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar Huzur Dersleri (1909-1922)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Aydeniz, Nurullah. "Medresetü'l-Kudât Mezunu Bir Müftü ve İcâzetnâmesi". *Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar)*. ed. Mahmut Zengin vd. 425-444. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2021.
- Aydın, Mustafa. "Acara". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/31-32. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bay, Abdullah - Eker, Orhan. "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2018), 83-114.
- Bostan, İdris. "Batum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bostan, İdris. "Rize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/147-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çetinkaya, Mehmet. "Kafkasya'dan Lazistan Sancağı'na Göçler (1864-1867)". *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi* 6/10 (Haziran 2023). 76-106.
- Demirel, Muammer. "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 40 (2009). 317-340.
- Eker, Orhan. *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Batumlu Osmanlı Âlimleri*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Enver Beşinci Koleksiyonu, Eğitim Tarihimizden İcazetname ve Şehadetnameler Sergisi. İbn Haldun Üniversitesi, 22-25, <https://www.icazettendiplomaya.com/sergi-katalog.pdf> (15.02.2024).
- Gümüş, Nebi. *Gürcistan'da Müslümanlar ve Sorunları*. Rize: STS Yayınları, 2012.
- İpek, Nedim. "Kafkaslar'lan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (1991), 97-138.
- İşpirli, Mehmet. "Huzur Dersleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kara, Rıdvan. *Osmanlı'da Huzur Dersleri İçeriği: Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

- Kasap, Murat. Osmanlı Gürcüleri. İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği, 2010.
- Koç, Yunus. "Nüfus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/294-299. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Okuyan, Abdurrahman. *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde (1875-1900) Trabzon*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Sem'ânî, Abdulkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya vd. 13 Cilt. Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1382/1962.
- Sarı, Mustafa. *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Acara (Bölgede İslâmiyet)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-1/32-34. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Erdem - Akça Eyiler, Burcu. "93 Harbi Sonrası Osmanlı Devleti Sınırları Dâhiline Göç Eden Batum Uleması". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6/47 (2019). 4280-4291.
- Yavuz, Erdem -Akça, Burcu. "Son Dönem Batum Uleması". *Social Sciences Studies Journal*, 4/16 (2018). 1150-1157.

EKLER

Ek-1: İcâzetname Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ⁴⁵

الحمد لله الذي أنبت دُوحة العلم في صدور العلماء وجعل ثمارها أنواع أحكام الشريعة الغراء. اللهم رب الأرباب مالك الرقاب منزل الكتاب محق الحق وملهم الصواب الذي أحاط بكل شيء علما ونصب من مصنوعاته على كمال قدرته علما. صلِّ وسلم على أفضل من أوتي الحكمة وفصل الخطاب محمد الذي أثمر (1) بفيض من فيضه أفنان الفنون وأحيا بحيا حياته دَوَارس الفضل حتى درسوها من الشروح والمتون وعلى آله الأوتاد وصحبه الأقطاب الذين أجازوا من استجاز بجواز نَدَاهم إلى مجاز الحقيقة بالإرشاد والتكميل وأجاروا من استجار جوار ناديبهم من أهل الجوار والفساد بالصفح الجميل. و"هب لنا من لدنك رحمة إنك أنت الوهاب."⁴⁶ منك البدء وإليك المآب.

وبعدُ فيقول أفقر عباد الله الغني حسين حسني بن محمد بن عايشان بن سليمان الباطومي أن العلم أعلى الفضائل وبه تفاضل جميع الفضائل حتى ملك (2) به الإنسان الفضل على الملك وارتفع قدره بأقل من فلانة المغزل على الفلك. يرشدك على هذا السير الأسمى قوله تعالى "وعلم آدم الأسماء" وناهيك من فضله أنه تعالى قد عدّه أمرًا كبيرًا حيث قال "يوتي الحكمة من يشاء ومن يوت الحكمة فقد أوتي خيرا كثيرا" وعظم شأنه في معظم كلامه حتى قال "وعلمك حتى ما لم تكن تعلم وكان فضل الله عليك عظيما" ويدور عليه سعادة الدارين وينزل لديه كرامة المنزلين فهو أعظم الميراث وميراث الأنبياء عليهم أزكى التحيات

⁴⁵ İcâzetname daktilo edilirken paragraflara ayrılmış, ayet ve hadisler tırnak içerisine alınmış, noktalama ve hemze-i kat' işaretleri eklenmiştir. "أوتي"deki yâ harfinin noktasız yazılması gibi modern imla kurallarına uymayan bazı imlâ tercihleri değiştirilmesine rağmen "أحي" kelimesindeki gibi imla tercihleri ise korunmuştur. Altı çizili olan kısımlar (metnin yaklaşık %85'i) Recep Rüşdi Efendi'nin Zağra-i Atıklı Hâfız Ahmet oğlu İsmail Hakkı için yazdığı icâzetnâme ile aynıdır. Karşılaştırma için bk. Enver Beşinci Koleksiyonu, 22-25.

⁴⁶ Âl-i İmrân 3/8.

والفقهاء أمناء الرسل والعلماء ورثة الأنبياء (3) كما ورد عن سيد الأصفياء أنه قال "من سلك طريقا يلتمس فيه علما سهل الله له طريقا في الجنة وإن الملائكة لتضع أجنحتها لطالب العلم رضى بما يصنع وإن العالم ليستغفر له من في السموات ومن في الأرض حتى الحيتان في الماء وإن فضل العالم على العابد كفضل القمر على سائر الكواكب وإن العلماء ورثة الأنبياء إن الأنبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما إنما ورثوا العلم فمن أخذه أخذ بحظٍّ وافٍ". رواه أبو داود والترمذي وابن ماجه وابن حبان. فكما أن الجهل أصل الرذائل كذلك العلم أم الفضائل فمن ناله فقد نال كل نائل ولكن أين الثريا من يد المتناول. وقال الله تعالى (4) "هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون" وقال الله تعالى "يرفع الله الذين آمنوا منكم والذين أوتوا العلم درجات". وصيبتُ شرفه صار سائرا في الأمصار وطار في جميع الأقطار كالأمطار. يعترف به العارفون بل لا يجهلون به الجاهلون.

ولتحصيله أسباب أشتات وأقدمها العقل السليم من الآفات ولما كان (ن) العقل قد لا يخلص عن عقال الأوهام فترية كثيرا ما قد أخطأ أوهام لم يقتصر عليه في السمعيات سيما في علوم الدين بل لا بُدَّ معه من الإسناد إلى الاستناد حتى يأتيه اليقين. قال ابن المبارك الإسناد من الدين ولولا الإسناد لقال من شاء (5) بما شاء. وقال الثوري الإسناد سلاح المؤمن فإذا لم يكن له سلاح لم يقدر أن يقاتل. وقال بقية ذاكرت حماد بن زيد أحاديث. فقال ما أجودها لو كان لها أجنحة يعني الأسانيد وقال مطرافي قوله تعالى "أو آثارة من علم" أي إسناد الحديث. وقال أحمد بن حنبل طلب الإسناد العالي سنة صحيحة وذكرها أصلا في الحديث. والحاصل لا شك في أنه مسنون. وقد ذهب بعض الكفاية (ع) إلى أنه فرض على الكفاية وذكروا له أصلا من الحديث والآية. ولهذا لم يزل علماء هذه الأمة يصرفون الركاب ويركبون على غارب الاغتراب للتشرف بهذا الشرف والتدرج إلى مدارج تلك الشرف. (6)

ومنهم الأخ الأجد العالم الفطن اللبيب اللوذعي اللفن الأديب ذو الطبع السليم الوقاد والذهن القوي النقاد العاطف لاعتنة غرائمه الى ابتغاء مرضات الله من غير عاطف يتمناه والصارف لازمة صرائمه⁴⁷ نحو تحصيل زلفا بلا صارف يلويه والساعي في تكميل النفس بالكمالات العلمية بحسب القوة النظرية والعملية مولينا الحافظ حسين أفندي ابن إبراهيم الكيويه وي-عامله الله بلطفه الخفي والجلي ووقفه لما يشاء ويتمناه وأتاح له في أوليه وأخريه ما هو أوليه وأحراه- قد حضر في عدة من الأعوام مجلس هذا العاجز المستهام واستوعب من العلوم كلياتها وجزئياتها (7) وحصل منها منقولاتها ومعقولاتها حتى صار ابن جدتها وخطب عذار الدقائق فأصبح أبا عذرتها فلما أقرم هلاله وقمر على كل قرم نواله اقترح عليّ بعد الاستخارة بالاستجازه طناً منه صدق الله ظنه أنني أهلٌ للاجازة فبعد تسوية كثير بلعل وليت واعتذار كبير بأن قصور شاني كيت وكيت أجزت له إجازة عامة في مطالعة الكتب الفاخرة واحتياض العيالم الذاخرة التي ألّفها أساطين أئمة التفسير من وجيز وبسيط وصفها سلاطين أسرة التقرير والتحرير من شامل ومحيط.

وسودت⁴⁸ له إفادتها للمقتبسين من أنوارها الرائقة تفسيرا وتقريراً وإفاضتها على المغتتمين من مغام آثارها (8) عظة وتذكيرا على ما نظمته بنان البيان في سمط السطور ورقمه براعته البراعة في طي رقمها المنشورة بأن يراعي الشروط المعتيرة عند أهل الرواية والدراية وأن يقدم المقدمات التي لا مخلص عنها في البداية والنهاية وأن هذا الفقير بعد ما قرأ القرآن والبعض من الجزئيات في وطنه الأصلي من العالم النقي المخلص النقي العارف بالله الواصل إلى الله أعني به أبي وسيدي ومنبع فيضي محمد بن عاليشان بن سليمان الباطومي -غفر لهم وأحسن إليهم بالإحسان العمومي والخصوصي وأدخلهم الجنة وسائر المؤمنين بحرمة النبي الذي هو رحمة للعالمين- حضر مجلس أستاذه العالم العامل (9) الفاضل الكامل بهجت أفندي -أوصله الله إلى الجنة الخلدية- وكان مدرسا في قسبة خولاه -أعطاه الله في أخراه ما هو أولاه وأحراه- فقراً

⁴⁷ Metinde fazladan bir tâ ile "صرائمه" şeklinde yazılmıştır.

⁴⁸ Metinde "سودت/ yazdım" şeklinde olmakla beraber diğer icâzetnâmedeki gibi "izin verdim" şeklinde olması (yazmanın 9. sayfası) manaya daha uygundur.

منه الصرف والبعض من النحو ثم لما قاده قسمة الربانية إلى الأستاذة العلية -صانها الله عن الآفات والبلية- حضر مجلس أستاذه الفاضل المحقق والكامل المدقق إدريس صدقي أفندي طرنوي -سلمه الله الملك القوي- وابتدأ منه من النحو حتى أكمل النسخ واستجاز منه فأجيز وذلك الفاضل بعد حفظ القرآن من حافظ إسماعيل أفندي طنطوري انتقل إلى دار الخلافة (إستانبول) وحضر مجلس أستاذه الحافظ علي أفندي ماجيني ولما ارتحل حضر مجلس أستاذه مرتضى أفندي يانيوي -عليهما رحمة الملك الباري- ولما توفاه حضر مجلس أستاذه (10) العالم المحقق الرباني والفاضل المدقق الصمداني رجب رُشدي أفندي ابن عثمان القالقاندلاني - رُوِّحَ اللهُ روحه بلطف إحسانه- وإسكانه بجموحة جنانه وذلك الفاضل حضر مجلس أستاذه الفاضل الكامل الجامع للعلوم العقلية والنقلية محمد محيي الدين أفندي -نور الله مرقدته وجعل الجنة مثواه ولقد أخذ بعض مقدمات العلوم في مصر القاهرة عن أستاذه الفاضل إبراهيم أفندي وأستاذه الفاضل إسماعيل أفندي وأستاذه الفاضل طاهر أفندي -نور الله تعالى مراقدهم وجعل الجنة مثوهم- ثم انتقل إلى الأستاذة العلية وحضر مجلس أحمد أفندي⁴⁹ الكملجنوي ثم حضر مجلس أستاذه الفاضل الكامل الجامع للعلوم العقلية والنقلية المحتاج إلى رحمة ربه الغني محمد شاكر البركوي (11) بن الحاج مصطفى البركوي وأخذ من بقية مطالبه وذلك الفاضل أخذ بعض المقدمات في بلدته البركي عن أستاذه الحاج طاهر أفندي -نور الله ثراهما وجعل الجنة مثوهم- ثم قاده قائدة الهداية الإلهية إلى بلدة قسطنطينية -حميت عن الآفات والبلية- فحضر مجلس الفاضل المحقق السيد حسين بن حسين الإلغوني -عليه رحمة الغني- ثم مجلس الفاضل المحقق الحقاني الحاج مصطفى بن علي الجهارشنبوي -عليه رحمة الباري- فأخذ منهما ما أخذ من مطالب العلية والزخائر السرمدية وكل منهما قد أخذ العلم عن الأساتيد الأجلاء والفحول الفضلاء الأول من العالم الكامل عمر بن محمد القسطنطوني ومن التحرير⁵⁰ الكامل إسماعيل الكلنوبي ومن المحقق (12) عمر بن محمد المنسوب إلى كمشخانه ومن المحقق السيد محمد الصادق الأرزنجاني العريف بمفتي زاده بسنداتهم الواصلة إلى أبي حنيفة -أكرمهم الله تعالى بالطافة الحميدة. والثاني أيضا قد أخذ من عدة من الأساتيد الكرام منهم عمه الفاضل المحقق الكامل الواصل إلى الحق الحقاني أعني به الحاج سعيد أفندي الجهارشنبوي وهو أخذ عن المولى السيد محمد منيب أفندي العينتابي -رحمه الله الغفور الغني- وهو قد أخذ عن المولى الحافظ إسماعيل أفندي القنوي وهو عن الفاضل الكامل الشيخ عبد الكريم القنوي الأمدي وهو عن الشيخ عثمان الدوركي القيصري عن الفاضل النشاري⁵¹ القيصري عن مولينا رجب أفندي الأمدي عن⁵² صاحب التحرير عبد الرحمن (13) الأمدي عن مولينا مُنْلاً جليبي الأمدي ومحيي الدين وهما عن محمد الشيرواني عن مولينا حسين الخَلْخَالِي⁵³ عن مولينا ميرزاجان عن مولينا الفاضل جمال الدين محمد الشيرواني عن العلامة جلال الدين الدوّاني عن محيي الدين الكشكَنَارِي عن أستاذه العالم خاتم المحققين السيد الشريف الجرجاني عن مولينا مبارك شاه عن المحقق قطب الدين الرازي عن مولينا العلامة قطب الدين الشيرازي عن المحقق نصر الدين الطوسي عن الكاتب القزويني عن الإمام حجة الإسلام أبي حامد الغزالي عن أبي المعالي عبد الملك ابن يوسف الجويني عن الإمام الهمام أبي طالب المكي -رحمهم الله تعالى وأسكنهم في غرف الجنان-.

أما سندنا في الفقه والتفسير فُلْتَقْتَصِرَ على (14) أستاذه وشيخي الحاج مصطفى أفندي بن علي الجهارشنبوي وهو عن شيخه السيد محمد منيب أفندي العينتابي وهو عن شيخه الحافظ إسماعيل أفندي القنوي الأمدي عن شيخه عبد الكريم القنوي الأمدي عن شيخه محمد اليماني الأزهرى عن الشيخ عبد الحي

49 "أحمد أفندي" şeklinde olmakla beraber diğer icâzetnâmedeki gibi "أحمدي" Metinde şeklinde olması (yazmanın 11. sayfası) daha uygundur.

50 Metinde "الحزير" şeklinde olmakla birlikte 13. sayfada Abdurrahman el-Âmidî'ye sıfat olarak geleceği gibi ve Recep Rüşdi Efendi'nin yazdığı icâzetnâmedeki (yazmanın 12. sayfası) imla daha uygundur.

51 Diğer icâzetnâmede Nesârî diye okunmuş. (yazmanın 13. sayfası)

52 Burada fazladan bir "التحرير" kelimesi vardır.

53 Halhal veya Herovabad günümüzde İran'ın kuzeyinde Erdebil Eyaleti'nde bir şehirdir.

والشيخ عبد الرحيم فالشيخ عبد الرحيم عن الثوري وهو عن عمر بن بخيم صاحب النهر والشيخ عبد الحي عن علي المقدسي والشيخ علي المقدسي عن عمر بن بخيم عن العلامة شهاب الدين أحمد بن يونس الشهير بالشبلي عن العلامة عبد البر بن شحنة عن المحقق الكمال بن الهمام عن الشيخ سراج الدين عمر بن علي الكِناني عن الشيخ علاء الدين السيرامي عن السيد جلال الدين (15) شارح الهداية عن شيخه علاء الدين عبد العزيز البخاري صاحب الكشف والتحقيق عن أستاذ العلماء حافظ الدين الكبير صاحب الكافي والكنز (أبي البركات النسفي) عن العلامة شمس الأئمة الكرذري عن برهان الدين المخصوص بالعناية صاحب الهداية عن شمس الأئمة السرخسي عن شمس الأئمة الخلواني عن القاضي أبي النسفي عن الشيخ الإمام أبي بكر بن محمد بن الفضل البخاري عن الإمام عبد الله السبذوني عن أمير عبد الله بن أبي حفص البخاري عن أبيه عن الإمام محمد بن حسن الشيباني وهو عن الإمام الأعظم أبي حنيفة وأبي يوسف -رحمهما الله تعالى- وأبو حنيفة عن حماد بن سليمان عن إبراهيم النخعي عن علقمة عن عبد الله بن مسعود -رضي الله عنه- وهو عن النبي -صلى الله عليه وسلم-. (16) وهو عن الجبرائيل -عليه السلام- وهو عن الله -تعالى-.

أما سندنا في الحديث فقد أخذته عن شيخي الحاج مصطفى أفنديالجهارشنبوي وهو عن شيخه السيد محمد منيب أفندي العينتابي وهو عن شيخه الحاج إسماعيل أفندي القنوي عن شيخه عبد الكريم القنوي الأمدي عن الشيخ محمد اليماني الأزهري وهو عن العلامة خليل اللقاني والشيخ محمد الزرقاني المالكيين والشيخ أحمد المرحوم الشافعي الأول عن أبيه إبراهيم اللقاني عن الشيخ سالم السنهوري والثاني والثالث عن محمد البابلي عن سالم السنهوري عن نجم الدين العنيطي⁵⁴ عن زكريا الأنصاري عن الحافظ ابن حجر صاحب الفتح عن إبراهيم التتوخي عن أحمد بن أبي طالب عن أبي عبد الله حسين بن مبارك (17) عن أبي الوقت عبد الأول بن عيسى الهروي عن أبي الحسن عبد الرحمن الداودي عن عبد الله بن أحمد بن حموية عن محمد بن يوسف الفوربزي قال أخبرنا محمد بن إسماعيل البخاري صحيح البخاري مرةً بفرير ومرةً في بخارى وأما صحيح المسلم فبالإسناد الماضي إلى الحافظ ابن حجر. قال أخبرنا التتوخي قال أخبرنا أبو الفضل سليمان بن حمزة عن علي بن حسين عن الحافظ أبي الفضل بن ناصر عن أبي القاسم عبد الرحمن عن أبي بكر محمد بن عبد الله الجوزقي عن مكى بن أبي عبد الله النيسابوري عن مؤلفه مسلم بن الحجاج القشيري مصغراً نسبةً إلى قشير بن كعب بن عامر بن صعصعة وقشير بن حزيمة بطن من أسلم.

أما سندنا في نخبة الفكر فيعلم ما تقدم. (18)

أما سندنا في مشارق الأنوار فأغنيناه عن الذكر بذكر أصله ولنقتصر من ذكر السند على هذه الكتب. -نفَعنا الله بها وبهم أمين-. وأوصيك أيها الولد الشفيق والخل الصديق بعد تقوى الله تعالى وطاعته في السر والعلانية بأن لا تتساني من الدعاء بالخير وبأن يكون العلم لديك أرفع من أعلام السلاطين والطلبة عندك أحب من البنات والبنين فإن المال يتبع الكمال والعرفان يتلاشى عنده كل مزخرف فإن تقترب إلى الله تعالى بالعبادة فإنها منافع البركات وأن تتجنب عن المعاصي صغیرها وكبیرها فإنه يعينك على حفظ العلوم وتغييرها وقطميرها وأن تصفح ما أوصى به الأوائل لأواخرهم من الأخلاق والأعمال وتعمل به حتى تنال الآمال. (19) فهذه وصيتي لك ولم أكن من المتعظين. "وكل امرئ بما كسب رهين"⁵⁵.

أمرئك الخير لكن ما انتمرت به وما استقمتم فما قولي لك استقيم⁵⁶

جعلني الله وإياك من العلماء العاملين وحشرنا الله في زمرة الصالحين "ربنا اغفر لنا ولإخواننا الذين سبقونا بالإيمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا ربنا إنك رؤوف رحيم"⁵⁷ "سبحان ربك رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين والحمد لله رب العالمين"⁵⁸.

54 Diğer icâzetnâmede "الغيطي" seklindedir. (yazmanın 18. sayfası)

55 et-Tûr 52/21.

56 Kasîde-i Bürde'den bir beyit.

حزّره أقلّ عباد الله علما و عملا وأكثرهم لرحمته رجاءً وأملا العبد الفقير إلى الله الغنيّ حسين
حُسَيْن بن محمد الباطومي غفر له ولوالديه وأستاده والمؤمنين. نَحَاه إلى الهاشمي القرشي ...⁵⁹ هذا اليوم
الثامن من جمادي الأخيرة لسنة اثنين وثلاثين وثلاثمائة وألف من هجرة من له العز والشرف ...⁶⁰

(الختم: حسين حُسَيْن بن محمد 1332 (20))

Ek 2: İcazetnâmenin Tercümesi⁶¹

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd, âlimlerin gönüllerinde ilim ağacını yeşerten ve şeriat-i ğarrânın çeşitli hükümlerini de onun meyvesi kılan Allah'adır. Ey Efendilerin efendisi, mahlûkatın sahibi, Kitâb'ı indiren, hakkı dile getiren, doğruyu ilham eden, ilmiyle her şeyi kuşatan ve yarattıklarını kemâl-i kudretine alamet kılan Allah'ım! Salât ü selâm kendisine hikmetler ve faslû'l-hitâb verilenlerin en faziletlisi, feyz ve bereketiyle farklı ilimlerin ortaya çıktığı ve insanların şerh ve metinlerden öğrenmesi için gizli kalmış faziletlerin bahşedildiği Muhammed'e, onun sapasağlam âl-i beytine ve cömertlik köprüsü olarak kendilerinden icazet (elde edilen ilmi nakletme izni) isteyenleri yol gösterme ve mükemmelleştirme ile hakikat yoluna ulaştıran ve zorba ve bozgunculardan kaçıp kendilerine sığınanları meclislerine alıp himaye eden öncü sahâbesinin üzerine olsun. "Bize katından rahmet ihsan eyle. Şüphesiz ki sen ihsanı çok olansın."⁶² Başlangıç sendendir, dönüş de sanadır.

Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'ın en fakir kulu Hüseyin Hüsnü b. Mehmed b. Alişân b. Süleyman el-Bâtûmî (öl. 1932) şunu söyler: İlim faziletlerin en üstünüdür. Her fazilet sahibi onunla üstünlük elde eder. Ta ki insan meleklerle üstünlüğü ilimle elde etti ve iğne deliği kadar az olan kıymeti gezegenlerden daha büyük hale geldi. Sana bunu "Âdem'e bütün isimleri öğretti."⁶³ ayetindeki yüce sır da gösterir. Allah'ın "Hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiştir"⁶⁴ ayetindeki hikmeti/ilmi "büyük bir iş" olarak nitelemesi onun (ilmin) fazileti için yeterlidir. "Bilmediğin şeyi sana öğretti"⁶⁵ ve "Allah'ın sana olan ihsanı çok büyüktür"⁶⁶ gibi birçok ayette ilmin şanı yüceltilmiştir. İki dünya saadeti onun etrafında döner. İlim, en büyük iyilik ve enbiyanın mirasıdır. Âlim ve fakihler, peygamberlerin onlarla en güçlü bağı kuran varisleridir. Seçkin kulların efendisinden elimize ulaşan hadisler arasında şunlar da vardır: "Kim ilim elde etmek

57 el-Haşr 59/10.

58 es-Sâffât 37/180-182.

59 Buradaki iki kelime okunamadı.

60 En son iki kelime okunamadı.

61 Metinde geçen şahısların hicri ve miladi olarak ölüm tarihleri ve parantez içi diğer ifadeler tarafımızdan eklenmiştir.

62 Âl-i İmrân 3/8.

63 el-Bakara 2/31.

64 el-Bakara 2/269.

65 en-Nisâ 4/113.

66 el-İsrâ 17/87.

istediği bir yola girerse Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır.”⁶⁷, “Melekler kanatlarını ilim talebesinin yaptığından hoşnut olarak onun üzerine koyar.”⁶⁸, “Göklerde ve yerde bulunanlar hatta sudaki balıklar bile âlime mağfiret diler.”⁶⁹, “Âlimin abide üstünlüğü ayın yıldızlara olan üstünlüğü gibidir.”⁷⁰, “Âlimler nebilerin varisleridir.”⁷¹, “Peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmaz, onlar ilmi miras bırakır. Kim ondan alırsa çok pay almış olur.”⁷² Bu hadisleri Ebû Dâvûd (öl. 275/889), Tirmizî (öl. 279/892), İbn Mâce (öl. 273/887) ve İbn Hibbân (öl. 354/965) rivayet etmiştir. Cehalet her türlü rezaletin anası olduğu gibi ilim de her türlü faziletin kaynağıdır. Kim onu elde ederse her emeline ulaşmış demektir. Ama yıldızların elle tutulması ne kadar da zordur! Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁷³, “Allah sizden iman edenleri ve ilim sahiplerini derecelerle yüceltir.”⁷⁴ İlimin şerefi yağmurlar gibi her bölgede, her yerde yayıldı. Arifler onunla (Allah'ı) tanırlar. Ama cahiller onunla cahil olmazlar.

İlim tahsil etmek için pek çok sebep vardır. Öncelikle (doğru düşünmeyi engelleyen) âfetlerden arınmış akl-ı selîm gerekir. Çünkü akıl evham bağlarından kurtulmamış olabilir, bundan dolayı çoğu zaman vehimlerin aklı hataya sürüklediğini görürsün. Özellikle dini ilimlerdeki sem'ıyyât bahislerinde sadece akla dayalı konuşulmaz. Onunla birlikte kendisine yakîn gelmesi (bilginin doğruluğunun anlaşılması) için⁷⁵ hocaya isnadda bulunması gerekir. Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797) (bu hususu ifade etmek için) “İsnad dindendir. İsnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi” demiştir. Sevrî (öl. 161/778) de “İsnad müminin silahıdır. Silahı olmazsa savaşamaz.” der. Bakıyye (öl. 197/812) Hammâd b. Zeyd'le (öl. 179/795) bazı hadisleri müzakere edince, o da “Bu hadislerin kanatları da (yani senetleri de) olsaydı ne güzel olurdu” demiştir. Mitrâfi Kur'ân'daki “bir bilgi kalıntısı”⁷⁶ ifadesini “hadisin isnadı” şeklinde tefsir etmiştir. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de “Âlî isnadı aramak doğru bir yöntemdir” demiş ve ona hadisten bir dayanak zikretmiştir. Velhâsıl isnadın sünnet olduğunda şüphe yoktur. Bazı yetkin âlimler isnadın farz-ı kifaye olduğunu belirtmiş ve onun Hadis ve Kur'ân'dan dayanağının bulunduğunu zikretmiştir. Bu sebeple bu ümmetin âlimleri bu şerefe nâil olmak ve bu şerefin⁷⁷ basamaklarını tırmanmak için bineklere binip gurbete (Hadis rihlelerine) çıkmaktadırlar.

⁶⁷ Müslim, Zikr, 38-39.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, İlim, 1, Tirmizî, İlim, 19.

⁶⁹ Tirmizî, İlim, 19.

⁷⁰ Tirmizî, İlim, 19.

⁷¹ Ebû Dâvûd, İlim, 1, Tirmizî, İlim, 19.

⁷² Ebû Dâvûd, İlim, 1, Tirmizî, İlim, 19, İbn Mâce, Mukaddime, 17.

⁷³ ez-Zümer 39/9.

⁷⁴ el-Mücadele 59/11.

⁷⁵ Bu ifade el-Hicr Sûresi'nin 99. ayetine telmih yapılarak “vefat edinceye kadar” şeklinde de anlaşılabilir.

⁷⁶ el-Ahkâf 46/4.

⁷⁷ Buradaki şeref kelimesi şüref/şerefeler şeklinde de okunabilir.

O üstadlardan biri de kardeşimizdeğerli, âlim, zeki, kıvrak zekâlı, dâhî, güzel konuşan, edîb, şefkatli, güzel ve canlı bir tabiata ve eleştirel ve güçlü bir zihne sahip ve doğru karar sahibi, Allah'ın rızasından başka bir şeye gönlünde yer vermeyen, bütün çabasını Allah'a yaklaştırmaya hasreden, teorik ve pratik gücü nisbetinde ilmî kemâlât ile nefsinin kemâle çalışan dostumuz **Hâfız Hüseyin Efendi İbn İbrâhîm el-Geyvevî'dir.**- Allah ona gizli ve açık lütûflarda bulunsun ve onu dileyip arzuladığı şeylere ulaştırın. Evla ve hoş olan şeyleri ona her zaman (başında ve sonunda) nasip etsin- Bu ilim tutkunu âcizin meclisine uzun yıllar (ilim tahsil etmek için) geldi. Pek çok ilmin genel ve özel meselelerini öğrendi. İşin pîri olacak kadar naklî ve aklî ilimleri elde etti. İnce meseleleri konuşacak seviyeye geldi ve hatta uzmanı oldu. Hilali dolunay haline geldi. (başlangıçta ilimde bir hilal gibiydi sonra dolunay gibi tam ve yetkin hale geldi.) Her şeyi kıvamına ulaştırdı. İstihareden sonra benim icazet vermeye ehil olduğumu zannedip -Allah cc onun zannını doğru çıkarsın- benden icazet istedi. Ben de "keşke ve olabilir" kelimeleriyle çokça erteledikten ve şöyle böyle durumumun uygunsuzluğunu büyük bir mazeret olarak öne sürdükten sonra, tefsir imamlarının sultanlarının yazdığı özlü veya geniş tefsirleri, kalem erbabının üstadlarının yazdığı kapsamlı ve büyük eserleri içeren afili kitapları mütalaa etme ve suyu bol derin kuyulara girme konusunda ona umumî icazet verdim. Bu eserlerden yapılan alıntılarının faydasını ve rivayet ve dirayet ehlinin nazarında muteber olan şartlara uygun olarak kalem erbabının ve belâgat ehlinin kaleme aldığı bu eserleri ganimet bilenlerin elde edeceği feyizleri, işin başında veya sonunda kendisinden kaçışın olmadığı mukaddimelere başlamak gerektiğini nasihat olarak ona yazdım.

Bu aciz ve muhtaç zât (kendini bu şekilde vafediyor) memleketinde temiz, ihlâslı, takvalı, Allah'ı tanıyan ve ona ulaşmış bir âlim olan babam, efendim ve feyzimin kaynağı Muhammed b. Alişân b. Süleyman el-Bâtûmî'den -Allah onları bağışlayıp özel ve genel lütûflarda bulunsun. Onları diğer müminlerle birlikte âlemlere rahmet olan Nebi hürmetine cennetine yerleştirsin.- Kur'ân'ı ve bazı cüziyyât (eserler) okuduktan sonra âlim, ilmiyle âmil, faziletli ve kemâl sahibi olan hocası Behçet Efendi'nin -Allah onu ebedi cennetine ulaştırın- meclisine geldi. O Holâhkasabasında müderristi -Allah ona bu dünyada lütfettiği şeyleri ve daha iyisini ahirette de lütfetsin.- Ondand Sarf ve biraz Nahiv okudu. Sonra Rabbânî yönlendirme onu Asitâne-yi 'aliyye'ye (İstanbul'a) -Allah onu bela ve musibetlerden korusun-sevk edince faziletli, derinlemesine araştıran, kemal sahibi ve titiz bir âlim olan hocası Tırnovalı İdris Sıdkı Efendi'nin -Güç ve iktidar sahibi Allah onu muhafaza etsin- meclisine geldi. Ondand kitabı tamamlayıncaya kadar Nahiv ilmini okuyup icazet istedi. Kendisine icazet verildi.

Bu fazilet sahibi kişi (Tırnovalı İdris Sıdkı Efendi) Hâfız İsmail Efendi Tantûrî'den Kur'ân'ı ezberledikten sonra Dâru'l-hilâfet'e (İstanbul'a) intikal edip hocası Hâfız Ali Efendi Mâcinî'nin meclisine geldi. O ahirete irtihal edince Hocası Murtaza Efendi Yanyavî'nin ders meclisine katıldı. -Allah'ın rahmeti o ikisinin üzerine olsun- Bu hocası da vefat edince âlim, derinlemesine araştıran, rabbânî, faziletli, titiz ve samedânî hocası Kalkandelenli Osmanoğlu Recep Rüşdi Efendi'nin-

Allah onun ruhunu ihsanlarıyla rahatlırsın ve cennetinin en güzel yerine yerleştirsın- meclisine geldi.

Bu fazilet sahibi hocası (İbn Osmân Recep Rüşdi Efendi el-Kalkandelânî) akli ve nakli ilimleri cemedan kâmil hocası Mehmed/Muhammed Muhyiddin Efendi'nin – Allah onun kabrini nurlandırıp mekânını cennet eylesin- ders meclisine geldi. O (Mehmed/Muhammed Muhyiddin Efendi) bazı ilimlerin mukaddimelerini Mısır'ın Kâhire'sinde hocaları – Allah onların kabirlerini nurlandırıp mekânlarını cennet eylesin- İsmail, İbrahim ve Tahir Efendilerden almıştı/öğrenip sonra Asitâne-yi 'aliyye'ye dönmüştü.

Önce Ahmedî el-Gümülcevi'nin ders meclisine katıldı sonra da akli ve nakli ilimleri cem eden rabbinin engin rahmetine muhtaç kıymetli hocası Mehmed Şakir el-Birgivi'nin (İbnü'l-hâc Mustafa el-Birgivi) meclisinde hazır bulundu. Geri kalan tüm dersleri ondan aldı. Bu faziletli zât (Mehmed Şakir el-Birgivi) de bazı mukaddimleri memleketi Birgi'de hocası Tahir Efendi'den almıştı. Allah o ikisinin kabrini nurlandırsın, mekânlarını cennet eylesin. Sonra ilahi yönlendirme onu bela ve afetlerden korunmuş Kostantiniyye şehrine sevketti. Orada Allah'ın engin rahmeti üzerine olsun hocası muhakkik İlginli Seyyid Hüseyin b. Hüseyin'in meclisine dâhil oldu. Sonra Muhakkik-i hakkânî el-Hâc Mustafa b. Ali el-Çarşambavî'den de bitmez bir hazine gibi olan yüce ilimleri tahsil etti.

Bu iki hocası da çok değerli hocalardan ilim aldı. İlki (İlginli Seyyid Hüseyin b. Hüseyin) senetleri Ebû Hanife'ye ulaşan -Allah hepsine bolca ihsanlarda bulunsun- âlim-i kâmil Ömer b. Muhammed el-Kastamonî, büyük üstad İsmâil Gelenbevi, Gümüşhaneli Muhakkik Ömer b. Muhammed ve müftüzâde olarak bilinen Seyyid Muhammed Sadık el-Erzincânî'den ders almış, ilim tahsil etmiştir. İkincisi (el-Hâc Mustafa b. Ali el-Çarşambavî) de pek çok üstaddan ders almıştır. O, Muhakkiki kâmil, vâsıl-ı hak el-Hâc Saîd Efendi el-Çarşambavî'den ders aldı. O (el-Hâc Saîd Efendi el-Çarşambavî) Allah'ın engin affına muhtaç Antepli el-Mevlâ Seyyid Muhammed Münîb Efendi'den, O (Seyyid Muhammed Münîb Efendi) de Hâfız İsmail Efendi el-Konevî'den, O (Hâfız İsmail Efendi el-Konevî) de fâzılı kâmil şeyh Abdülkerim el-Konevî el-Âmidî'den, O (Abdülkerim el-Konevî el-Âmidî) de Şeyh Osman ed-Devrekî el-Kayserî'den, O (Osman ed-Devrekî el-Kayserî) Fazıl Nişâri el-Kayserî'den, O (Fazıl Nişâri el-Kayserî) Mevlâna Recep Efendi el-Âmidî'den, O (Mevlâna Recep Efendi el-Âmidî) sahibu't-Tahrîr büyük üstad Abdurahman el-Âmidî'den, O (Abdurahman el-Âmidî) Mevlâna Molla Çelebî el-Âmidî ve Muhyiddin'den, O ikisi (Mevlâna Molla Çelebî el-Âmidî ve Muhyiddin) Muhammed eş-Şirvânî'den, O (Muhammed eş-Şirvânî), Mevlâna Hüseyin el-Halhâlî, O (Mevlâna Hüseyin el-Halhâlî) Mevlana Mirzâcan'dan, O (Mevlana Mirzâcan) Cemaleddin Muhammed eş-Şirâzî'den, O (Cemaleddin Muhammed eş-Şirâzî) Allâme Celaleddined-Devvânî'den, O (Allâme Celaleddined-Devvânî) Muhyiddin el-Keşkenârî'den, O (Muhyiddin el-Keşkenârî) âlim ve muhakkiklerin sonuncusu Seyyid Şerif el-Cürcânî'den, O (Seyyid Şerif el-Cürcânî) Mevlâna Mübarekşâh'tan, O (Mevlâna Mübarekşâh) muhakkik Kutbuddin er-Razî'den, O (Kutbuddin er-Razî) Allâme Kutbu's-Şirâzî'den, O (Kutbu's-Şirâzî)

Nasruddin et-Tûsî'den, O (Nasruddin et-Tûsî) Kâtip el-Kazvinî'den, O (el-Kazvinî) Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazâlî'den, O (Ebû Hâmid el-Gazâlî) Ebu'l-meâîf Abdülmelik b. Yusuf el-Cüveynî'den, O (el-Cüveynî) EbûTâlib el-Mekki'den ilim aldı.- Allah hepsine rahmet etsin, cennetine yerleştirsin-

Fıkıh ve Tefsir'deki senedimizi ise el-Hâc Mustafa b. Ali el-Çarşambavî'yle yetineceğiz. O (el-Hâc Mustafa b. Ali el-Çarşambavî), Seyyid Muhammed Münîb el-Ayntâbî Efendi'den, O (Seyyid Muhammed Münîb Efendi) de Hâfız İsmail Efendi el-Konevî'den, O (Hâfız İsmail Efendi el-Konevî) de fâzılı kâmil şeyh Abdülkerim el-Konevî el-Âmidî'den, O (Abdülkerim el-Konevî el-Âmidî) şeyhi Muhammed el-Yemânî el-Ezherî'den, O (Muhammed el-Yemânî el-Ezherî) Şeyh Abdülhay ve Şeyh Abdürrahim'den aldı. Şeyh Abdürrahim, Sevrî'den, O (Sevrî) Ömer b. Buhaym'den aldı. Şeyh Abdülhay ise Ali el-Makdisî'den, O ikisi (Ali el-Makdisî ve Ömer b. Buhaym) Şibli olarak meşhur Allâme Şihabuddin Ahmed b. Yunus'dan, O (Şihabuddin Ahmed b. Yunus) Abdülber İbn Şihne'den, O (İbn Şihne) muhakkik Kemal İbnü'l-Hümam'dan, O (İbnü'l-Hümâm) Şeyh Siraceddin Ömer b. Ali el-Kinânî'den, O (Şeyh Siraceddin Ömer b. Ali) Alaüddin es-Seyrafi'den, O (Alaüddin es-Seyrafi) Hidaye şârihi Seyyid Celaleddin'den, O (Seyyid Celaleddin) hocası Keşf ve tahkik adlı eserlerin yazarı Alaüddin Abdülaziz el-Buhârî'den, O (Abdülaziz el-Buhârî) ise âlimlerin üstadı Hâfızü'd-din-i kebîr lakablı Kâfi ve Kenz isimli eserlerin yazarı (Ebu'l-Berekât en-Neseî) den, O (Ebu'l-Berekât en-Neseî) Şemsü'l-eimme el-Kerderî'den, O (Şemsüleimme el-Kerderî) Hidaye kitabının yazarı ilahi yardıma mazhar olmuş Burhâneddin el-Merğînânî'den, O (Burhâneddin el-Merğînânî) Şemsü'l-eimme Serahsî'den, O (Şemsü'l-eimme Serahsî) Şemsüleimme el-Hulvânî'den, O (Şemsüleimme el-Hulvânî) Kadı Ebû Ali En-Neseî'den, O (Ebû Ali En-Neseî) eş-Şeyh el-imam Ebû Bekir b. Muhammed b. Fazl el-Buhârî'den, O (Ebû Bekir b. Muhammed b. Fazl el-Buhârî) İmam Abdullah es-Sübezmûnî'den⁷⁸, O (Abdullah es-Sübezmûnî) Emir Abdullah b. Ebû Hafs el-Buhârî'den, O (Emir Abdullah b. Ebû Hafs el-Buhârî) babası İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den, O (İmam Muhammed) İmam-ı Azam Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'tan, Ebû Hanife Hammad b. Süleyman'dan, O (Hammâd b. Süleyman) İbrahim en-Nehâî'den, O (İbrahim en-Nehâî) Alkame'den, O (Alkame) Abdullah b. Mes'ud'dan, O (Abdullah b. Mes'ud) Nebi (s.a.s.)'den, O (Nebi s.a.s.) Cebrâil (a.s.)'den, O da Allah'tan (cc) almıştır.

Hadisteki senedimiz ise şöyledir: Ben el-Hâc Mustafa b. Ali el-Çarşambavî'den aldım. O (el-Hâc Mustafa b. Ali el-Çarşambavî), Seyyid Muhammed Münîb el-Ayntâbî Efendi'den, O (Seyyid Muhammed Münîb Efendi) de Hâfız İsmail Efendi el-Konevî'den, O (Hâfız İsmail Efendi el-Konevî) de fâzıl, kâmil, şeyh Abdülkerim el-Konevî el-Âmidî'den, O (Abdülkerim el-Konevî el-Âmidî) şeyhi Muhammed el-Yemânî el-Ezherî'den, O (Muhammed el-Yemânî el-Ezherî) her ikisi de Mâlikî olan Allâme Halil el-Lekânî (öl.1041/1632) ve Şeyh Muhammed ez-

⁷⁸ Sübezmûn, Buhârâ'nın yarım fersah uzaklıktaki bir kasabasıdır. [Abdulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya vd. (Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, 1382/1962), 7/57.]

Zürkânî ve Şâfiî olan Şeyh Ahmed Merhum'dan aldı. Bu hocalarından ilki (Halil el-Lekânî) babası İbrahim el-Lekânî'den, O Şeyh Salim es-Senhûrî'den aldı. İkinci (Muhammed ez-Zürkânî) ve üçüncü (Şeyh Ahmed Merhum) hocaları ise Muhammed el-Bâbilî'den, O (Muhammed el-Bâbilî) Salim es-Senhûrî'den, O (Salim es-Senhûrî) Necmüddin el-Uneydî'den, O (Necmüddin el-Uneydî) Zekeriyya El-Ensârî'den, O (Zekeriyya El-Ensârî) Sahibu'l-Feth Hâfız İbn Hacer'den (öl. 852/144), O (İbn Hacer) İbrahim et-Tenûhî'den, O (İbrahim et-Tenûhî) Ahmed b. Ebû Talib'ten, O (Ahmed b. Ebû Talib), Ebû Abdullah Hüseyin b. Mübârek'ten, O (Ebû Abdullah Hüseyin b. Mübârek) Ebu'l-vakt Abdülevvel b. İsa el-Herevî'den, O (Abdülevvel b. İsa el-Herevî), Ebu'l-Hasan Abdurrahman ed-Dâvûdî'den, O (Ebu'l-Hasan Abdurrahman ed-Dâvûdî) Abdullah b. Ahmed b. Hammuye'den, O (Abdullah b. Ahmed b. Hammuye) ise Muhammed b. Yusuf el-Firebrî'den (öl. 320/932) nakletti. Firebrî dedi ki: Muhammed b. İsmail el-Buhârî (öl. 256/870) bana Sahîh-i Buhârî'yi bir defa Firebrî'de bir defa da Buhâra'da nakletti.

Sahih-i Müslim senedi ise İbn Hacer'e kadar aynı ondan sonrası şöyledir: İbn Hacer dedi ki: İbrahim et-Tenûhî bize haber verdi. O (İbrahim et-Tenûhî) dedi ki: Bize Ebu'l-Fazl Süleyman b. Hamza, Ali b. Hüseyin'den nakletti. O (Ali b. Hüseyin) Hâfız Ebu'l-Fazl b. Nâsır'den, O (Hâfız Ebu'l-Fazl b. Nâsır) Ebu'l-Kasım Abdurrahman'dan, O (Ebu'l-Kasım Abdurrahman) Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cevzekî'den, O (Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cevzekî) Mekkî b. Ebû Abdullah en-Nisâbûrî'den, O (Mekkî b. Ebû Abdullah en-Nisâbûrî) eserin müellifi Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî -Kuşeyr b. Ka'b b. Amir b. Sa'sa'yanisbetle ismi tasğir şeklinde kullanılır.- Kuşeyr b. HuzeymeEslem kabilesinin bir boyudur.

Nuhbetü'l-Fiker senedimiz ise geçen senetlerden anlaşılabilir.

Meşâriku'l-Envârsenedini ise iki kaynağının (Buhârî ve Müslim'in) senetlerini zikrettiğimiz için zikretmeye gerek görmüyoruz. Bu kitapların senetleriyle iktifa ediyoruz. Allah bizleri tüm bu eserlerden ve yazarlarından istifade edenlerden kılsın.

Değerli kardeşim, dostum! Sana gizli ve açık hallerde Allah'a itaat etmeyi ve ona karşı takvadan sonra tavsiyem, nasihatim şudur: Bize hayır duada bulunmayı unutma. Yanındaki ilmin sultanların bayraklarından daha yükseklerde olsun. Talebelerin oğullar ve kızlardan daha sevimli olsun. Zira dünya malı kemalin peşinden koşar. Tüm fani dünya süsleri irfanın yanında sönük kalır. İbadetlerle Allah'a yaklaşman bereket vesilesidir. Küçük büyük demeden her türlü günahlardan sakınman en küçük ilmi meseleleri bile ezberlemende sana yardımcı olur. Ahlak ve salih amellerden ayrılma ve amele devam et ki emeline ulaşasın.

İşte bunlar nasihat verecek biri olmasam da benim sana tavsiyelerimdir. "Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır."⁷⁹ Ben yapmadığım halde hayrı sana emrettim. Doğru olmadığım halde sana doğru ol

⁷⁹ et-Tûr 52/21.

demem ne mana ifade eder ki. Allah beni ve seni ilmiyle âmil olan âlimlerden eylesin, bizi salihler zümresinde haşr eylesin. “Ey rabbimiz, bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.”⁸⁰ “Mutlak izzet sahibi olan rabbın, onların yakıştırdığı nitelermelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun! Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun.”⁸¹

Bu icazeti Allah’ın kulları içerisinde en az ilim ve amele sahip olan ancak O’nun rahmetini umma ve ümit etmede kulların en çok ümit taşıyanı, gani olan Allah’a muhtaç kul Batumlu, Muhammed oğlu Hüseyin Hüsnü yazdı. (Allah teâla) kendisine, anne-babasına, hocasına ve bütün müminlere mağfiret etsin ve onu Hâşimî Kureşî’ye (Hz. Peygamber) komşu eylesin. ... Bugün izzet ve şeref sahibinin hicretinin 1332 yılının Cemâziyelâhir ayının 8. günüdür. (4 Mayıs 1914) ...

(Mühür:) Hüseyin Hüsnü b. Mehmed 1332

⁸⁰ el-Haşr 59/10.

⁸¹ es-Sâffât 37/180-182.